

સુરતી ભેંસોની પ્રજનન ક્ષમતા અને દૂધ ઉત્પાદન વધારવાના ઉપાયો

“સુરતી ભેંસ બ્રીડર્સ એસોસિએશન”

પ્રજનનશાળા સંશોધન એકમ (આર. બી. આર. યુનિટ)
પશુચિકિત્સા અને પશુપાલન મહાવિદ્યાલય
આણંદ કૃષી યુનિવર્સિટી, આણંદ - ૩૮૮૧૧૦.

સુરતી લેંસોની પ્રજનન ક્ષમતા અને દૂધ ઉત્પાદન વધારવાના ઉપાયો

૧. પ્રથમ વિયાણની ઉમર ઘટાડવી (૨૨-૩૬ માસ)
૨. બે વિયાણ વચ્ચેનો ગાળો ન્યુનતમ રાખવો (૧૩ થી ૧૪ માસ)
૩. બચ્ચાનો મૃત્યુદર ઘટાડવો (૫ ટકા થી ઓછો)

વાઇરડા / પાડાઓની માવજત

૧. જન્મ બાદ કોરું કરી શાસોચ્છાસ શરૂ કરવો.
૨. ગર્ભ નાળ કાપી, ટિંચર આયોડીન લગાડી, મીણિયા દોરાવે બાંધી ટેવી.
૩. અડધા કલાકમાં જ કરાટું પીવડાવો.
૪. બચ્ચાના વજનના ૧૦માં ભાગનું કરાટું, ત્રણથી ચાર ભાગમાં તાજું, હુંકારું પ્રતિદિન પીવડાવવું.

કરાટું પીવડાવવાના ફાયદા

- ક. પ્રથમ વખતનો મળત્યાગ થઈને પેટ સાફ થાય છે.
- ખ. રોગ પ્રતિકરક શક્તિ મળે છે.
- ગ. વૃદ્ધિ અને વિકાસ સારો થાય છે.
૫. પ્રતિદિન ૪૦૦ ગ્રામના દરે વૃદ્ધિ થવી જોઈએ.
૬. પ્રથમ ત્રણ માસ સુધી દૂધ પીવરાવવું, ત્યાર બાદ કમશા: દૂધ ઓદ્ધું કરીને ખોરાક (ચારો, દાઢા) ખવરાવવું.
૭. ખોરાકમાં મિનરલ મિક્સર તથા મીહું આપવું.
૮. ૧૬-૧૮ માસની ઉમરે શરીરનું વજન ૨૫૦-૨૭૦ કિ.ગ્રા. થવાથી પ્રજનન કિયાની શરૂઆત થાય છે.
૯. ૧૦માં દિવસે ચરમની દવા તથા ખરવા - મોવાસાની રસી આપવી.
૧૦. શિંગડા ત્રીજા દિવસથી પંદર દિવસમાં રસાયણ પદ્ધતિથી કે ગરમ સળીયાથી ડામી દેવા.
૧૧. કાનમાં ઓળખ નંબર આપવો.

વિનિંગ પદ્ધતિના ફાયદાઓ

બચ્ચાને જન્મથી જ અથવા ત્રણ માસની ઉમરે માતાથી વિખુદુ પાડીને ઉછેર કરવાની પદ્ધતિથી ફાયદાઓ

- માતાનું ખરેખર દૂધ ઉત્પાદન જાડી શકાય છે.
- બચ્ચાને ઝાડો અથવા અન્ય રોગ નિવારી શકાય છે.
- બચ્ચાનો વૃદ્ધિ અને વિકાસ જડપી બને છે.

- માતાનું વિયાજ પશ્ચાતનું ઝતુચક તથા ગર્ભધાન વહેલું થાય છે.
- આર્થિક રીતે ફાયદો થાય છે.
- બચ્ચાની યૌવનતાએ પહોંચવાની ઉંમર વહેલી થાય છે.

ભેંસોમાં વેતરચકની ખાસિયતા

વેતરના સામાન્ય ચિન્હો

- ભેંસ ૨૦-૨૧ દિવસના અંતરે નિયમિત ૧૨-૧૮ કલાક માટે વેતર / ગરમીના ચિન્હો દર્શાવે છે.
- વેતરે આવેલી ભેંસ વારંવાર થોડી થોડી માત્રામાં પેશાબ કરે છે જે ચિન્હ આખા વર્ષ દરમાન આધારભૂત રીતે ગણાય છે.
- ખાસ પ્રકારનો ભાંબરવાનો અવાજ કરે છે. (આયડીને આવવું)
- દૂધ ઉત્પાદનમાં થોડી ઘટાડો નોંધાયેલ છે. (ડબકાવું)
- અન્ય જાનવરો પર કૂઠે છે કે કૂઠવાં હેઠાં છે.
- યોની - ભગોછમાં સોજો આવે છે.
- પાતળી તેલ જેવી ચીકણી લાંબી લાણી કરે છે.
- આંખોમાં સાધારણ લાલાશ દેખાય છે.
- ખોરાકમાં રૂચિ ઓછી બતાવે છે.

વર્ણની ઝતુ મુજબ વેતરની ખાસિયતો

શિયાળો : - વેતરના ચિન્હો પ્રદર્શિત થવાનો સમય - વહેલી સવારે તથા મોડી રાત્રે
- વેતરની અવધિ ૧૮ કલાક
- લાળીનો પ્રકાર - પાતળી, ચળકતી, પારદર્શક, વિપુલ માત્રામાં

ઉનાળો : - વેતરના ચિન્હો દર્શાવવાનો સમય - સાંજના હ થી ૮
- વેતરની અવધી ૮ થી ૧૦ કલાક
- લાળીનો પ્રકાર - જાડી, ઓછી, દાણાદાર, પારભાસક

ચોમાસુ : - વેતરના ચિન્હો દર્શાવવાનો સમય - બપોર પછી ૨ થી ૫ કલાક
- વેતરની અવધિ - ૧૪ કલાક
- લાળીનો પ્રકાર - પીળાશ પડતી, જાડી, સમયાંતરે

વેતરના ચિન્હોમાં અપવાદ

- દરેક ઝતુમાં દરેક ચિન્હો જોવા મળતા નથી.
- વેતરની અવધી ટૂંકી (૧૪ દિવસથી ઓછી) અથવા લાંબી (૨૨ દિવસથી વધારે) કે અતિશય લાંબી (૪૪૫-૬૦ દિવસથી વધારે) જોવા મળે છે.
- ઝતુહિનતા જોવા મળે છે આથી બીજાદાન બાદ બે થી અઢી માસે સગર્ભાવસ્થાનું નિદાન કરાવવું ખૂબ જ જરૂરી છે.

- સગર્ભાવસ્થા દરમ્યાન પણ વેતરના ચિંહો જોવા મળે છે. (મુખ્યત્વે અન્ય પ્રાણી પર ફૂદવું) આ સંજોગોમાં બીજદાનનો પ્રયત્ન નુકસાનકારક નિવડે છે.

વેતર આવેલી બેંસ ઘોડીએ જ (કૃત્રિમ બીજદાનથી) બંધાવો કૃત્રિમ બીજદાનના ફાયદાઓ

- પાણીને ૧૮-૨૨ માસની ઉંમરે સગર્ભા કરી શકાય છે.
- બેંસને વિયાણ બાદ ત્રણથી ચાર માસમાં ગાલ્પણ કરી શકાય છે.
- ઓલાટ સુધારણા શક્ય બને છે.
- ગર્ભાશયના ચેપી રોગો નિવારી શકાય છે.
- આર્થિક રીતે ફાયદાકારક છે.
- આખા વર્ષ દરમ્યાન બેંસને ફેણવી શકાય છે.
- સમયસર (ઝતુકાળના મધ્યભાગમાં) વિર્યદાનનો આગ્રહ રાખો.
- યોગ્ય જગ્યાએ (કુમળના મધ્ય ભાગમાં) વિર્યદાન થવું જોઈએ.

બેંસોમાં સગર્ભાવસ્થા, પ્રસવ અને તેની માવજત

સગર્ભાવસ્થા દરમ્યાનની કાળજી

- સમતોલ, પૂરક, આહાર આપવો (કઠોળ તેમજ ધાન્ય વર્ગનો લીલો - સૂકો ચારો, દાણ, મીઠું મિનરલ મિક્સચર, પ્રજીવકો, પાણી, ચાટણ ઈંટ, શાર્ક લીવર ઓફલ, મકાઈનો ભરડો વગેરે)
- ચારો કાપીને, ટૂકડા કરીને ખવડાવવો.
- દુંગદોહન માટે ટેવ પાડવી.
- હવા - ઉજાસ વાળી, શાંત, એકાંત જગ્યાએ આરામદાયક રાખવું.
- હળવી કસરત આપવી.
- હાથિયો - ખરેરો કરવો.
- ગમાણની ચોખ્ખાઈ રાખવી.

વિયાણના તબક્કાઓ

- પ્રસવ પૂર્વનો તબક્કો (૭ દિવસ)
- નવજત બચ્ચાનો જન્મ (અર્ધો કલાક)
- મેલીનો નિકાલ (વિયાણ બાદ ૫ - ૬ કલાક)
- ગર્ભાશય નિવર્તન (૨૫-૩૦ દિવસ)

વિયાણ બાદ પ્રસૂતા ભેંસની કાળજી

- વિયાણ તથા ઓર (મેલી) ના નિકાલ બાદ પાછળનો ભાગ હુંફળા જંતુનાશક પાણીવડે ધોઈને સાફ કરો.
- બાવલું સ્વચ્છ કરી, કરાટું દોહીને બચ્ચાને અર્ધા કલાકમાં જ પીવરાવો.
- શક્તિ વર્ધક ખોરાક, યોગ્ય માત્રામાં આપો.
- ફૂલરાં, બિલાડા જેવા હિંસક પ્રાણીથી રક્ષણ આપો.
- કોઢની જગ્યા સ્વચ્છ રાખો.
- સૂવાના રોગ, મેલી ન પડવી, માટી ખસી જવી, કઠીન પ્રસવ વગેરે સંજોગોમાં પશુચિકિત્સાકશ્રીની મદદ લેવી.
- વિયાણ બાદ ત્રણ માસ પછી વેતરના ચિંહો તપાસી બીજદાન કરાવવું જેથી પ્રાણી ફરી સગર્ભા બની શકે.
- યોગ્ય રીતે, સ્વચ્છ દૂધ ઉત્પાદનનો આગ્રહ રાખો.

ભેંસોની ઉનાળાની અસ્તુમાં ખાસ કાળજી

ગરમીથી ઉદ્ભવતા પ્રશ્નો

- અનિયમિત ઝતુ ચકો (વેતર)
- વેતરના ચિંહો યોગ્ય રીતે પ્રદર્શિત ન થવા (મુંગુ કે બેરુ વેતરે આવવું)
- સૂક્ષ્મગર્ભ (ફિલિતાંડ) નું શરૂઆતના તબક્કામાં મૃત્યુ થવું.
- કસૂવાવડ થવી
- ખામીયુક્ત (ખોડખાંપણવાળા) બચ્ચાનો જન્મ થવો.
- બચ્ચાના વૃદ્ધિ દરમાં ઘટાડો થવો અથવા અનિયમિત થવું.

ભેંસને ગરમીથી બચાવવા જરૂરી કાળજી

- ચરાણ માટે મોકલતી ભેંસોને વહેલી સવારે કે સાંજે ઠંડા વાતાવરણમાં મોકલવી.
- ઝાડના છાંયે બાંધવી.
- શરીર પર ઠંડા પાણીનો છંટકાવ કરવો.
- પુરતા પ્રમાણમાં ઠંડુ, યોખખું પાણી પીવા માટે આપવું.
- લીલો ચારો ખોરાકમાં આપવો.
- મિનરલ મિક્સર, મીઠું, પ્રજીવકો વગેરે પૂરક આહારમાં આપવું.
- હવા - ઉજાસ વાળી આરામદાયક જગ્યાએ બાંધવું.
- પ્રમાણસર કસરત આપવી.
- વેતરના ચિંહોનું નિદાન કરી બીજદાન સમયસર કરાવવું.

વેતર પંચાંગ

ગાય અને ભેંસમાં વેતરનું પૂર્વનુમાન

જો ગાય અને ભેંસ અમુક તારીખે બંધાવાઈ હોય તો આવનાર વેતરની તારીખ (જો પાછી ફરે તો)

નીચે મુજબ રહેશે તે હિવસે વેતર માટે જોવું અને ચિન્હો બતાવે તો ચોક્કસ બંધાવવી,

વેતર ન બતાવે તો ગર્ભધાન નિદાન માટે નિયત તારીખે ડોક્ટરને બોલાવવા

ગાયના અને ભેંસના બે વેતર વચ્ચેનો ગાળો સરેરાશ ૨૧ હિવસ હોય છે (૧૮ - ૨૨ હિવસે).

બંધાવાની/વેતરની કેલેન્ડર તારીખ (કોઈપણ માસની)	આવનાર વેતરની કેલેન્ડર પ્રમાણે તારીખ	આવનાર વેતર ક્રંતિશી કર્યાં સુધી ઓશો?	ગર્ભધારણ નિદાનની કેલેન્ડર પ્રમાણે તારીખ (બંધાવા પછી નાણ માસ)
૧	૨૨	૨૦ - ૨૩	નાણ માસ પછીના મહિનાની ૧લી તારીખ
૨	૨૩	૨૧ - ૨૪	નાણ માસ પછીના મહિનાની ૨જી તારીખ
૩	૨૪	૨૨ - ૨૫	નાણ માસ પછીના મહિનાની ૩જી તારીખ
૪	૨૫	૨૩ - ૨૬	નાણ માસ પછીના મહિનાની ૪થી તારીખ
૫	૨૬	૨૪ - ૨૭	નાણ માસ પછીના મહિનાની ૫મી તારીખ
૬	૨૭	૨૫ - ૨૮	નાણ માસ પછીના મહિનાની ૬થી તારીખ
૭	૨૮	૨૬ - ૨૯	નાણ માસ પછીના મહિનાની ૭મી તારીખ
૮	૨૯	૨૭ - ૩૦	નાણ માસ પછીના મહિનાની ૮મી તારીખ
૯	૩૦	૨૮ - ૧	નાણ માસ પછીના મહિનાની ૯મી તારીખ
૧૦	૧	૨૮ - ૨	નાણ માસ પછીના મહિનાની ૧૦મી તારીખ
૧૧	૨	૩૦ - ૩	નાણ માસ પછીના મહિનાની ૧૧મી તારીખ
૧૨	૩	૧ - ૪	નાણ માસ પછીના મહિનાની ૧૨મી તારીખ
૧૩	૪	૨ - ૫	નાણ માસ પછીના મહિનાની ૧૩મી તારીખ
૧૪	૫	૩ - ૬	નાણ માસ પછીના મહિનાની ૧૪મી તારીખ
૧૫	૬	૪ - ૭	નાણ માસ પછીના મહિનાની ૧૫મી તારીખ
૧૬	૭	૫ - ૮	નાણ માસ પછીના મહિનાની ૧૬મી તારીખ
૧૭	૮	૬ - ૯	નાણ માસ પછીના મહિનાની ૧૭મી તારીખ
૧૮	૯	૭ - ૧૦	નાણ માસ પછીના મહિનાની ૧૮મી તારીખ
૧૯	૧૦	૮ - ૧૧	નાણ માસ પછીના મહિનાની ૧૯મી તારીખ
૨૦	૧૧	૯ - ૧૨	નાણ માસ પછીના મહિનાની ૨૦મી તારીખ
૨૧	૧૨	૧૦ - ૧૩	નાણ માસ પછીના મહિનાની ૨૧મી તારીખ
૨૨	૧૩	૧૧ - ૧૪	નાણ માસ પછીના મહિનાની ૨૨મી તારીખ
૨૩	૧૪	૧૨ - ૧૫	નાણ માસ પછીના મહિનાની ૨૩મી તારીખ
૨૪	૧૫	૧૩ - ૧૬	નાણ માસ પછીના મહિનાની ૨૪મી તારીખ
૨૫	૧૬	૧૪ - ૧૭	નાણ માસ પછીના મહિનાની ૨૫મી તારીખ
૨૬	૧૭	૧૫ - ૧૮	નાણ માસ પછીના મહિનાની ૨૬મી તારીખ
૨૭	૧૮	૧૬ - ૧૯	નાણ માસ પછીના મહિનાની ૨૭મી તારીખ
૨૮	૧૯	૧૭ - ૨૦	નાણ માસ પછીના મહિનાની ૨૮મી તારીખ
૨૯	૨૦	૧૮ - ૨૧	નાણ માસ પછીના મહિનાની ૨૯મી તારીખ
૩૦	૨૧	૧૯ - ૨૨	નાણ માસ પછીના મહિનાની ૩૦મી તારીખ
૩૧	૨૨	૨૦ - ૨૩	નાણ માસ પછીના મહિનાની ૩૧મી તારીખ

ગર્ભધારણ નિદાન બંધાવા પછી ૬૦ હિવસે કરવામાં આવે અને પણું ખાલી જાણાય તો ફરી વેતર માટે ધ્યાન રાખવું.

ડા. તરીકે : ગાયને ૨૪ તારીખે બંધાવું હોય તો તે આવનાર માસની ૧૫ તારીખે વેતરમાં આવી શકે. તેનું ધ્યાન આવનાર માસની ૧૬મી થી ૧૮મી તારીખ સુધી રાખવું. તેના પછીના મહિનાની ૧૪મી થી ૨૦મી તારીખ સુધી ગર્ભધારણ ચિકિત્સા કરાવવી.

વિચાણ પંચાંગ

ગાય - ભેંસ બંધાવાની તારીખ ઉપરથી વિચાણની તારીખ જાણો.

ગર્ભકાળ ગણતરી ૨૭૮ દિવસ ગાય અને ૩૧૦ દિવસ ભેંસ

	બંધાવવાનો માસ અને તારીખ	જાન્યુઆરી				ફેબ્રુઆરી				માર્ચ			
		૧	૮	૧૫	૨૨	૧	૮	૧૫	૨૨	૧	૮	૧૫	૨૨
	ગાય માટે વિચાણનો માસ અને તારીખ	ઓક્ટોબર				નવેમ્બર				ડિસેમ્બર			
	ભેંસ માટે વિચાણનો માસ અને તારીખ	નવેમ્બર				ડિસેમ્બર				જાન્યુઆરી			
	બંધાવવાનો માસ અને તારીખ	એપ્રિલ				મે				જૂન			
	ગાય માટે વિચાણનો માસ અને તારીખ	જાન્યુઆરી				ફેબ્રુઆરી				માર્ચ			
	ભેંસ માટે વિચાણનો માસ અને તારીખ	ફેબ્રુઆરી				માર્ચ				એપ્રિલ			
	બંધાવવાનો માસ અને તારીખ	જુલાઈ				ઓગસ્ટ				સપ્ટેમ્બર			
	ગાય માટે વિચાણનો માસ અને તારીખ	એપ્રિલ				મે				જૂન			
	ભેંસ માટે વિચાણનો માસ અને તારીખ	મે				જૂન				જુલાઈ			
	બંધાવવાનો માસ અને તારીખ	ઓક્ટોબર				નવેમ્બર				ડિસેમ્બર			
	ગાય માટે વિચાણનો માસ અને તારીખ	જુલાઈ				ઓગસ્ટ				સપ્ટેમ્બર			
	ભેંસ માટે વિચાણનો માસ અને તારીખ	ઓગસ્ટ				સપ્ટેમ્બર				ઓક્ટોબર			

આદર્શ સૂરતી ભેંસોના લક્ષણો

- શરીરનો બાંધો મધ્યમ કદનો.
- શરીરનો રંગ ભૂરાશ પડતો કાળો.
- ડોક - ગરદન નીચે સફેદ બે પણ્ઠા.
- દાતરડા આકારના પાછળની બાજુએ વળેલા શિંગડા.
- જાતિય પુત્તાની ઉંમર : ૨૦ - ૨૨ માસ (વજન ૨૪૦ - ૨૭૦ કિ.ગ્રા.)
- પ્રથમ વિયાણની ઉંમર : ૩૨ - ૩૬ માસ.
- બે વિયાણ વચ્ચેનો ગાળો : ૪૧૦ દિવસ.
- ગર્ભવાયિકાળ : ૩૧૦ દિવસ.
- વિયાણ બાદ મેલી પડવાનો સમય : ૫ - ૬ કલાક (મેલીનું વજન ૨.૫ - ૩ કિ.ગ્રામ.)
- બરચાનું જન્મ સમયનું વજન : ૨૪ - ૨૫ કિ.ગ્રા.
- બરચાનો હૈનિક વૃદ્ધિ દર : ૪૦૦ ગ્રામ.
- વિયાણ પ્રશ્નાત વેતરે આવવાનો સમય : ૩૦ - ૪૦ દિવસ.
- વિયાણ બાદ કેળવવાનો યોગ્ય સમય : ૬૦ - ૮૦ દિવસ.
- સરેરાશ મહત્તમ દૂધ ઉત્પાદન - નીજા વેતરે, ૨૧૦ લિટર.

ભેંસોમાં જૈવતાંત્રિક વિદ્યા અતુચ્યકોનો ઉદ્ભવ અને સમકલિનીકરણ

રીતો :

- પિતકાર ભંજન રસાયણ (પ્રોસ્ટાઇલાન્ડીન)ના ઈજેક્શન બાદ પ્રાણી, ૭૨ કલાકમાં ગરમી / હીટમાં આવે ત્યારે ફૂટ્રિમ બીજાન કરવું.
- પ્રોજેસ્ટોજન અંતઃસ્ત્રાવની ઉથી ૮ દિવસ સુધી સારવાર આપવી. દા.ત. : કાનમાં કે યોનિમાં મૂકવાની ગુટિકા - ત્યારબાદ તે દૂર કરવાથી ભેંસ ૬૦ થી ૭૨ કલાકે વેતરે આવે ત્યારે બંધાવવું / ફેણવવું.
- જી.એન.આર.એચ. અંતઃસ્ત્રાવની સારવાર વડે ઋતિહિનતા દર્શાવતી ભેંસોને ૫ - ૧૦ દિવસમાં વેતરમાં લાવી શકાય છે. ત્યારબાદ ફેરવવાથી સર્ગભા બની શકે છે.
- આનો પ્રયોગ પ્રગતિશીલ ખેડૂતો પશુચિકિત્સકો દ્વારા કરાવી રહ્યા છે.

: લેખકો :

ડૉ. અંકિતા કિલ્લેદાર
નિવૃત-સંશોધન વૈજ્ઞાનિક અને વડા

ડૉ. એન. પી. સરયેચા
સંશોધન વૈજ્ઞાનિક અને વડા

પ્રજનનશાસ્ત્ર સંશોધન એકમ (આર.બી.આર.યુનિટ)
પશુચિકિત્સા અને પશુપાલન મહાવિદ્યાલય, આ.ફ્યુ., આણંદ